

СУДОУСТРІЙ; ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 343

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i5.288>**О. С. Асташева***студентка юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка***В. М. Чебан***кандидат юридичних наук,
доцент кафедри процесуального права
Чернівецького національного університету імені Федьковича,
суддя Шевченківського районного суду міста Чернівці*

РОЛЬ СУДДІ ПІД ЧАС ВИРІШЕННЯ СПРАВ ПРО ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

У сучасній реальності судді не часто вміють ідентифікувати вияви домашнього насильства, визначити його вплив на правові наслідки. Дуже важливо не допустити впливу власних або чужих гендерних чи інших стереотипів на вирішення судових справ, пов'язаних із домашнім насильством. Наразі чинним законодавством внесено революційні зміни щодо цих питань. Зокрема, запроваджено обмежувальні заходи при обранні запобіжного заходу стосовно підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, що передбачено ч. 6 ст. 194 КПК України. Крім цього, кривдник може бути направлений судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством. Програма для кривдників – це комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та який спрямований на зміну насильницької поведінки кривдника, формування у нього неагресивної психологічної моделі поведінки в приватних стосунках. При цьому, на нашу думку, суду доцільно саме з підготовчого засідання призначити органу пробачії складання досудової доповіді, оскільки в такому разі орган пробачії вже може рекомендувати відповідний вид пробачійної програми. Є два види пробачійних програм: корекційна програма та пробачійна програма для кривдників, за виконанням якої здійснюють нагляд саме органи пробачії. Відповідно до внесених у кримінально-процесуальне законодавство змін забороняється відмова потерпілого від обвинувачення в кримінальних провадженнях у формі приватного обвинувачення в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних із домашнім насильством. А угода про примирення в кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника. На рівні українського законодавства під час вирішення справ про домашнє насильство доцільно запровадити колегіальні обговорення за участі представників: громадських та соціальних служб; поліції, яка б надавала суду відеодокази; прокуратури, суддів, адвокатів, оскільки дуже важливим є зв'язок між всіма організаціями, які долучаються до вирішення цього питання. А також украй важливим було б запровадження в українських судах спеціалізації з розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством.

Ключові слова: судові рішення, домашнє насильство, пробачійні програми, запобігання та протидія домашньому насильству, гендерні стереотипи, судова діяльність, кривдник, жертва.

Astasheva A. S., Cheban V. M. THE ROLE OF A JUDGE IN RESOLVING CASES OF DOMESTIC VIOLENCE

In today's reality, judges are frequently not able to identify the indications of domestic violence, to observe its impact on the legal consequences. It is very important to prevent the harmful influence caused by people's gender or other stereotypes on the issuance of court decisions related to domestic violence. The current legislation has made revolutionary changes on these issues. In particular, restrictive measures have been introduced while choosing a precautionary measure against suspects in committing criminal offenses of domestic violence, as provided for in p. 6 of Art. 194 of the CPC of Ukraine. In addition, the offender may be obliged by the court to take a program for domestic offenders for a period of three months to one year in cases provided by law. The program for offenders is a set of measures formed on the basis of the results of risk assessment and aimed at changing the abusive behavior of the offender, forming a new, non-aggressive psychological model of behavior in private relationships. At the same time, in our opinion, it is expedient for the court to appoint a pre-trial report to the probation body from the preparatory session, as in this case the probation body may already recommend the appropriate type of probation program.

There are two types of probation programs: a correctional program and a probation program supervised by the probation authorities. According to the amendments to the criminal procedure legislation, it is prohibited for the victim to refrain from being charged in criminal proceedings in the form of a private charge of criminal offenses related to the domestic violence. The conciliation agreement in criminal proceedings for crimes related to domestic violence can be concluded only on the initiative of the victim, his representative or legal representative. Due to the Ukrainian legislation in resolving cases of domestic violence, it is advisable to introduce collegial discussions with the participation of representatives of public and social services, the police, who would primarily present video evidence to the court, prosecutors, judges, lawyers, as the connection between all organizations involved in resolving this issue is very important. Also, it would be extremely important to introduce specialization in Ukrainian courts to deal with cases related to domestic violence.

Key words: court decision, domestic violence, probation programs, prevention and counteraction to domestic violence, gender stereotypes, judicial activity, abuser, victim.

Проблема домашнього насильства є загальносвітовою. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожна шоста жінка зазнала насильства в сім'ї. При цьому проблема є більш гострою для економічно слабше розвинених країн, адже жінки в цих країнах із більшою вірогідністю визнають таке насильство над собою виправданим.

У розрізі окреслених проблем судді не часто вміють ідентифікувати вияви домашнього насильства, визначити його вплив на правові наслідки. Дуже важливо не допустити впливу власних або чужих гендерних чи інших стереотипів на вирішення справи, визначення долі людей, формування суспільних відносин, уникнути толерування домашнього насильства при відправленні правосуддя та в позасудовій діяльності. При цьому посилюються ризики з огляду на наявність владних повноважень і публічного статусу судді.

Соціальним психологічним явищем для опису ситуацій, пов'язаних із домашнім насильством, є такі ситуації, коли люди не надають жертві жодної допомоги, якщо поруч є інші люди. Отже, судді несуть етичне та моральне зобов'язання НЕ бути такими спостерігачами.

Ступінь наукової розробки проблеми. Цю тему досліджували: О. Дудоров, М. Хавронюк, Х. Тручєро, І. Луценко, Н. Федорович, О. Дунебабіна, О. Харитоновна, І. Калачова, Г. Христова – експертка у сфері європейського права прав людини, О. Кочеміровська – радниця з питань протидії гендерно зумовленому насильству Фонду ООН у галузі народонаселення в Україні; Міжнародний експерт Е. Віллс; Х. Ювал Ной; національна експертка О. Калашник, а також низка викладачів Національної школи суддів України та судді-практики.

Мета дослідження полягає в тому, щоб змінити ставлення суддів у справах щодо домашнього насильства з метою посилення їх суспільної ролі у запобіганні та протидії домашньому насильству, а також із метою неприпустимості толерування під час допиту кривдників та жертв, урахування історії домашнього насильства під час кваліфікації злочину та визначення виду покарання. А також приділяти належну увагу індивідуалізації призначеного покарання та призначенню пробаційних (корекційних) програм для кривдників.

Крім цього, вкрай важливо забезпечити комплексний підхід до питань щодо розв'язання проблем домашнього насильства з метою обов'язкового забезпечення захисту потерпілих та одночасного забезпечення покарання для кривдників.

Об'єктом роботи є сфера соціуму, пов'язана зі здійсненням правосуддя під час розгляду кримінальних проваджень, пов'язаних із домашнім

насильством та різними методами стосовно запобігання та протидії домашньому насильству.

Методами, визначеними в роботі, є такі: структурно-логічний, синтезу, лінгвістичний, психологічний, соціологічний, порівняльно-правовий – для аналізу міжнародної практики стосовно розгляду справ із домашнього насильства.

Вступ. На початку ХХІ сторіччя Україна стала однією з перших країн Східної Європи, яка визнала домашнє насильство важливою суспільною проблемою, позбавивши кривдників можливості ховатись за ширмою невтручання в приватне життя.

Поштовхом до здійснення комплексного реформування системи запобігання та протидії домашньому насильству став остаточний вибір українським суспільством європейського вектора свого розвитку, який означає неухильний рух держави назустріч міжнародним стандартам та прагнення до виконання своїх зобов'язань у сфері прав людини.

До таких загальновизнаних вимог належить запобігання та боротьба з домашнім насильством та насильством щодо жінок як невід'ємний складник забезпечення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок та чоловіків. Це передбачено як Глобальними цілями сталого розвитку ООН на 2016–2030 рр. [1] (Ціль 5), так і Стратегією гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 рр. (Стратегічна ціль 2) [2], адже право Ради Європи базується на тому, що повага та захист основоположних прав людини (зокрема, права на життя, свободу, особисту безпеку, повагу до приватного та сімейного життя, а також заборона тортур і дискримінації) є основним обов'язком держави.

У сучасних українських умовах важливо підкреслити, що Стамбульська конвенція застосовується «як у мирний час, так і в ситуаціях збройного конфлікту», на що безпосередньо вказує ч. 3 ст. 2 Конвенції. Конвенцію розроблено з урахуванням Римського статуту Міжнародного кримінального суду (2002 р.), а також основних принципів міжнародного гуманітарного права, серед яких – Женевська конвенція (IV) про захист цивільного населення під час війни (1949 р.) та Додаткові протоколи I й II (1977 р.) до неї. Це, зокрема, означає визнання тривалих порушень прав людини під час збройних конфліктів, що зачіпають цивільне населення, особливо жінок, у формі поширеного або систематичного згвалтування та сексуального насильства, а також можливості збільшення насильства за гендерною ознакою як під час конфліктів, так і після них [3].

Зокрема, в Україні був розроблений комплексний пакет законодавчих змін. Цей пакет включив, з одного боку, Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [4],

який містить також зміни до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», до Цивільного процесуального кодексу України, до Кодексу України про адміністративні правопорушення та інших законів України щодо питань, які стосуються домашнього насильства та насильства за ознакою статі; з іншого – зміни до кримінального блоку (Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами»)[5].

Виклад основного матеріалу Після тривалих техніко-юридичних дебатів та світоглядних дискусій розпочався непростий шлях практичного застосування законодавчих норм стосовно запобігання та протидії домашньому насильству. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами» від 06.12.2017 р. до ст. 194 Кримінально-процесуального кодексу України, яка передбачає застосування запобіжного заходу, були внесені суттєві зміни.

Наразі обмежувальні заходи під час обрання запобіжного заходу стосовно підозрюваних у вчиненні кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством, передбачено ч. 6 ст. 194 КПК України [6].

Так, в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, крім обов'язків, передбачених частиною п'ятою цієї статті, суд може застосувати до особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством, один або декілька таких обмежувальних заходів.

Це встановлені в судовому порядку заходи тимчасового обмеження прав і свобод особи, яка підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, спрямовані на гарантування безпеки постраждалої особи, що використовуються під час застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із триманням під вартою.

Види цих обмежувальних заходів такі:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у випадку, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або в її присутності;

3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово про-

живати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження лікування від алкогольної, наркотичної або іншої залежності, від хвороб, що становлять небезпеку для оточення, направлення для проходження програми для кривдників.

Такі обмежувальні заходи застосовуються суто судом терміном до двох місяців та можуть бути продовжені в межах строку досудового розслідування як за клопотанням прокурора, так і за власною ініціативою слідчого судді.

При цьому підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюються наслідки їх порушення.

Контроль за виконанням обов'язків здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду, то прокурор.

Припиняється дія обмежувальних заходів:

– після закінчення строку, на який було застосовано;

– у разі заміни/скасування судом, що їх застосовував;

– у разі скасування судового рішення вищим судом.

Оскаржуватись відповідні обмежувальні заходи можуть до відповідного Апеляційного суду у загальному порядку оскарження судових рішень.

Відповідальність за невиконання обмежувальних заходів передбачена ч. 2 ст. 179, ст. 200 КПК України. Відповідно до ч. 2 ст. 179 КПК України підозрюваному, обвинуваченому письмово під розпис повідомляються покладені на нього обов'язки та роз'яснюється, що в разі їх невиконання до нього може бути застосований більш жорсткий запобіжний захід і на нього може бути накладено грошове стягнення в розмірі від 0,25 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Таким чином, видами відповідальності за невиконання обмежувальних заходів відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства є:

1) застосування більш жорсткого запобіжного заходу;

2) накладення грошового стягнення в розмірі від 0,25 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Стосовно передбачених у вищенаведених нормах кримінально-процесуального законодавства можливостей направлення для проходження програми для кривдників, то ст. 28 «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та ст. 218 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [7], окремо присвячені виконання програм для кривдників, указують на те, що кривдник може бути направлений судом на проходження програми для кривдників на строк від трьох місяців до одного року у випадках, передбачених законодавством.

Така можливість передбачена в межах судового розгляду кримінальних справ у разі вчинення злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, а також справ про накладання адміністративного стягнення за статтею 173-2 КУпАП «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або повідомлення про місце свого тимчасового перебування» [8].

Вимогами ст. 39-1 КУпАП передбачено, що в разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладання стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» чи Законом України «Про забезпечення рівних можливостей жінок і чоловіків».

Програма для кривдників – це комплекс заходів, що формується на основі результатів оцінки ризиків та спрямований на:

- зміну насильницької поведінки кривдника,
- формування у нього неагресивної психологічної моделі поведінки в приватних стосунках,
- формування відповідального ставлення до своїх учинків та їх наслідків, як-от виховання дітей, викорінення дискримінаційних уявлень про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків

При цьому притягнення кривдника до передбаченої змінами, внесеними до Кримінального кодексу України, кримінальної відповідальності за непроходження програми для кривдників не звільняє його від обов'язку пройти таку програму.

Кривдник повинен мати можливість відвідувати програму для кривдників за власною ініціативою на добровільній основі.

Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики від 01.10.2018 р. № 1434 [9].

Контроль над виконанням пробаційної програми здійснює орган пробації за місцем проживання засудженого, а в разі вчинення злочину військовослужбовцем – командир військової частини.

Відповідно до ст. 314-1 КПК України з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду.

При цьому, на нашу думку, суду доцільно саме з підготовчого засідання призначати органу пробації складання досудової доповіді, оскільки в цьому разі орган пробації вже може рекомендувати відповідний вид пробаційної програми.

Слід зазначити, що є два види пробаційних програм: корекційна програма та пробаційна програма для кривдників, за виконанням якої здійснюють нагляд саме органи пробації. Якщо суд не конкретизував пробаційну програму, то органи пробації самі обирають її вид. Серед дійсних пробаційних програм найбільш ефективними є такі: програма протидії агресивній поведінки; програма подолання залежності; програма подолання посткримінального мислення.

22.08.2018 р. Кабінет Міністрів України виніс постанову № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що вживають заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі» [10]. У цьому Порядку детально визначено відповідні дії вповноваженого підрозділу органу Національної поліції в разі звернення до них особи, яка заявила, що постраждала від домашнього насильства.

Суттєві зміни, на нашу думку, внесені і в ст. 284 КПК України. Наразі зміст пункту 7-го частини першої ст. 284 КПК викладений у такій редакції: «кримінальне провадження закривається в разі, якщо потерпілий, а у випадках, передбачених цим Кодексом, його представник відмовився від обвинувачення у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення, крім кримінального провадження щодо кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством».

Таким чином, нині встановлена заборона на закриття кримінального провадження, що поширюється на осіб, які вчинили злочин, пов'язаний із домашнім насильством, за умови, що слідчі органи висунули особі таке обвинувачення і вона мала можливість захищатися від нього.

А також доречним, на нашу думку, є доповнення ч. 1 ст. 469 абзацом другим такого змісту: «угода про примирення у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із домашнім насильством, може бути укладена лише за ініціативою потерпілого, його представника або законного представника».

Відповідно до абзацу третього ч. 1 ст. 469 КПК України, «якщо дії чи інтереси законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, за рішенням прокурора, слідчого судді, суду такий законний представник заміню-

ється іншим із числа осіб, визначених статтею 44 цього Кодексу».

У сенсі розгляду справ про домашнє насильство показовою є постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду в справі № 453/225/19 від 12.02.2020 р., де Суд зазначив, що злочин, пов'язаний із домашнім насильством, слід уважати будь-яке кримінальне правопорушення, обставини вчинення якого свідчать про наявність у діянні хоча б одного з елементів (ознак), перелічених у ст. 1 Закону № 2229-VIII, незалежно від того, чи вказано їх в інкримінованій статті (частині статті) КК як ознаки основного або кваліфікованого складу злочину.

Таким чином, крім попередження та захисту постраждалих осіб від домашнього насильства, невід'ємним елементом механізму протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі є розвиток системи допомоги, зокрема, за допомогою розбудови системи соціальних послуг для таких осіб.

Отже, необхідно посилити роль громадських організацій, які б співпрацювали із системою правосуддя, з поліцією та партнерами у суспільстві з метою надання підтримки сім'ям та особам, які постраждали від домашнього насильства. За типом неприбуткової організації HomeFront, яка активно працює в Канаді та бере участь у спеціалізованому суді з домашнього насильства як ключова зацікавлена сторона, спеціалізується на координації правосуддя та реакції спільноти на домашнє насильство. Завдяки такій моделі співпраці потерпілі забезпечені підтримкою, ресурсами, інформацією та захистом. Такі організації є експертами в оцінюванні загроз та рівня ризику домашнього насильства, а також забезпечують інтеграцію послуг та спільних процедур у системі правосуддя, поліції, прокуратури, служби пробації, лікування та представників громадськості з метою підтримки сімей та осіб, які постраждали від сімейного насильства.

Відповідні громадські організації могли б надавати потерпілим підтримку, безпеку, ресурси і в нашій державі, а також мати відповідне право голосу в судовому процесі з моменту інциденту і до кінця випробувального терміну.

Таким чином, на рівні українського законодавства під час вирішення справ про домашнє насильство доцільно запровадити колегіальні обговорення за участі представників: громадських та соціальних служб; поліції, яка б представляла суду відеодокази; прокуратури, суддів, адвокатів, оскільки дуже важливим є зв'язок між усіма організаціями, які долучаються до вирішення цього питання.

Під час таких колективних обговорень судді могли б пропонувати вже конкретні рішення, які

є найбільш доцільними та ефективними в кожному індивідуальному випадку.

А також украй важливим було б запровадження в українських судах спеціалізації з розгляду справ, пов'язаних із домашнім насильством. Судді під час розгляду цієї категорії справ повинні інтуїтивно розуміти, чи відбудеться в тому чи іншому випадку «повторне насильство» і знайти шлях для розірвання кола такого насильства.

Крім цього, подальше реформування кримінально-виконавчого законодавства має (у разі засудження особи) передбачити можливість проведення програм для кривдників у пенітенціарних установах, що забезпечить досягнення мети кримінального покарання – виправлення засуджених, зміну моделі їх поведінки, навіть психологічну корекцію.

Література

1. Цілі Сталого Розвитку ООН на 2016-2030 рр. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytkutysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
2. Рада Європи, Стратегія гендерної рівності на 2018–2023 роки. URL: <https://rm.coe.int/prems-041318-gbr-gender-equality-strategy-2023-ukr-new2/16808b35a4>
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І., Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України). Київ, 2018 р.
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон України № 2229-VIII, прийнятий 07.12.2017 р., набрав чинності 07 січня 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
5. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами: Закон України № 2227-VIII, прийнятий 06.12.2017 р.; набрання чинності відбудеться 11.01.2019 р. (за винятком змін до ст. 67 КК України, які набули чинності 12.01.2018 р.). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
7. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
8. Кодекс України Про адміністративні правопорушення URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
9. Типова програма для кривдників затверджена Наказом Міністерства соціальної політики від 01.10.2018 р. № 1434 «Про затвердження Типової програми для кривдників». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1222-18#Text>
10. Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі: постанова Кабінету Міністрів України № 658 від 22.08.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/658-2018-%D0%BF#Text>